

Секцыя 1. БЕЛАРУСКАЯ МОВА І СВЕТ

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў КАНТЭКСЦЕ СУСВЕТНАГА ГУМАНІТАРНАГА ПРАЦЭСУ

А. А. Акуленка, В. В. Леонцьева (Мінск)

ЛЕКСЕМЫ КІТАЙСКАГА ПАХОДЖАННЯ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

(па матэрыялах лексікаграфічных крыніц і корпусных тэкстаў)

Сёння ў лінгвістыцы замацаваліся ўзважаныя, разумныя адносіны да запазычанняў як да аднаго са спосабаў узбагачэння слоўнікавага саставу мовы, яго стылістычных магчымасцей і развіцця любой сучаснай мовы ў цэлым. Узаемадзеянне моўных утварэнняў, моўныя контакты – рэальнасць нашага часу, якая параджае адкрыты, дынамічны моўны кантынуум, бязмежны па сваіх магчымасцях. Камунікатыўная прастора мовы ўбірае ў сябе новыя рэаліі, сэнсы і формы. Розныя краіны, далёкія і блізкія ў культурна-моўных адносінах, становяцца партнёрамі, развіваюць гандлёва-эканамічныя сувязі. І мовы не могуць заставацца безуважнымі.

У цэнтры нашай увагі – лексемы кітайскага паходжання, якія сёння паспяхова функцыянуюць у саставе лексіка-семантычнай сістэмы беларускай мовы. Паспрабуем прасачыць прадстаўленасць дадзеных лексічных адзінак у беларускамоўных лексікаграфічных крыніцах.

У «Тлумачальным слоўніку сучаснай беларускай мовы» (1977–1984) (далей – ТСБЛМ) [1] зафіксаваны 16 лексем кітайскага паходжання: *гаалян, гаміндан, жэньшэнь, каалін, лі, нанка, тайфун, тунг, фа'нза, фанза', фынь, хунхуз, чай, часуча, чуміза, юань*. На даўнюю засвоенасць у беларускай мове гэтых найменняў указваюць, па-першае, наяўнасць вытворных ад іх слоў, напрыклад: *гамінданавец, гамінданаўскі* ад *гаміндан*; *каалінавы, каалініт* ад *каалін*; *нанкавы* ад *нанка*; *фанзовы* ад *фанза'*; *хунхузскі* ад *хунхуз*; *часучовы* ад *часуча*; *чумізны* ад *чуміза*; *чайны, чайнік* ад *чай*; па-другое, уключэнне кітаізма ў састаў фразеалагічных выразаў, напрыклад: *адправіцца да святых на чай (чай піць)* ‘памерці’, *даць/атрымаць на чай* ‘чаявыя’; па-трэцяе, ужыванне запазычаных слоў у мастацкіх творах, асабліва ў паэтычных, напрыклад: *Не ў страх нам пагрозаў замахі, не ў страх інтэрвенцыя іхуны, Ні стуль, дзе гадуюць манархаў, Ні стуль, дзе бушуюць тайфуны* (Я. Купала).

У «Слоўніку іншамоўных слоў» А. М. Булыкі (1999) [2], акрамя вышэйназваных, адзначаны яшчэ 10 лексем: *гінга, гохуа, даа, даасізм, дацзыбаа, жэнь, канфуцыянства, макао, тайпіны, хунвейбіны*. Пасля выдання «Слоўніка новых слоў сучаснай беларускай мовы» В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч (2009) [3] да спісу кадыфікаваных далучыліся яшчэ 4 лексемы кітайскага паходжання: *кун-фу / кунг-фу, ушу / у-шу, фэн-шуй, цыгун* (табл. 1).

Кітаізмы ў лексікаграфічных крыніцах сучаснай беларускай мовы

№ п/п	Словы кітайскага паходжання	ТСБЛМ	Слоўнік іншамоўных слоў	Слоўнік новых слоў беларускай мовы*
1	<i>Гаалян</i>	+	+	–
2	<i>Гаміндан</i>	+	+	–
3	<i>Гінкга</i>	–	+	–
4	<i>Гохуа</i>	–	+	–
5	<i>Даа</i>	–	+	–
6	<i>Даасізм**</i>	–	+	–
7	<i>Дацзыбао</i>	–	+	–
8	<i>Жэнь</i>	–	+	–
9	<i>Жэньшэнь</i>	+	+	–
10	<i>Каалін</i>	+	+	–
11	<i>Канфуцыянства**</i>	–	+	–
12	<i>Кунг-фу, кун-фу</i>	–	–	+
13	<i>Лі</i>	+	+	–
14	<i>Макао</i>	–	+	–
15	<i>Нанка</i>	+	+	–
16	<i>Тайпіны</i>	–	+	–
17	<i>Тайфун</i>	+	+	–
18	<i>Тунг</i>	+	+	
19	<i>У-шу, ушу</i>	–	–	+
20	<i>Фа'нза</i>	+	+	–
21	<i>Фанза'</i>	+	+	–
22	<i>Фынь</i>	+	+	–
23	<i>Фэн-шуй</i>	–	–	+
24	<i>Хунвейбіны</i>	–	+	–

* Знак (–) у гэтым слупку табліцы не сведчыць пра адсутнасць слова ў беларускім маўленні; у «Слоўнік новых слоў беларускай мовы» (2009) былі ўключаны толькі лексемы, якія з'явіліся ў беларускай мове на мяжы XX–XXI стагоддзяў (яны пазначаны ў адпаведным слупку табліцы знакам «+»).

** На думку сучасных дэрыватологаў, вытворныя лексемы *даасізм* і *канфуцыянства* адносяцца да спрадвечнай лексікі, аднак іх наяўнасць у «Слоўніку іншамоўных слоў» дазваляе нам уключыць іх у спіс даследуемых.

25	<i>Хунхузы</i>	+	+	–
26	<i>Цыгун</i>	–	–	+
27	<i>Чай</i>	+	+	–
28	<i>Часуча</i>	+	+	–
29	<i>Чуміза</i>	+	+	–
30	<i>Юань</i>	+	+	–

Паводле даных слоўнікаў, большая частка кітаізмаў – прамыя запазычанні, да апасродкаваных запазычанняў з кітайскай мовы адносяцца словы *гінкга* (яп. *hinkho* ад кіт. *in-hinh*), *тайфун* (праз рус. *тайфун* з англ. *typhoon* ад кіт. *tai fēng*) і *чай* (шюрк. *čaj*, ад кіт. *chā*). Не зафіксаваным у лінгвістычных лексікаграфічных крыніцах застаецца шэраг слоў, вядомых носбітам сучаснай беларускай мовы, напрыклад: *інь* ‘у традыцыйнай кітайскай касмалогіі: жаночы, адмоўны пачатак у прыродзе, які праяўляецца ў пасіўнасці, глыбіні, цемры, холадзе, вільгаці’, *ян* ‘мужчынскі, станоўчы пачатак, які праяўляецца ў дзейнасці, вышыні, святле, цеплыні, сухасці’, *улун* ‘паўферментаваны чай’.

Невялікая група кадыфікаваных у сучаснай беларускай мове кітаізмаў папоўніла розныя сферы яе лексічнага складу.

1. Філасофскія тэрміны: *даа* (кіт. *dao* = шлях, закон, прынцып) ‘паняцце старажытнакітайскай філасофіі, якое абазначала ў тэорыі пазнання заканамернасць прыроды, у этыцы – сэнс жыццёвага шляху чалавека, этычную норму, у логіцы – падставу, аснову, аргумент’, *даасізм* (ад *даа*) ‘1) адзін з кірункаў старажытнакітайскай філасофіі, паводле якога прырода і жыццё людзей падпарадкаваны не волі неба, а закону, які існуе па-за свядомасцю чалавека; 2) адна з кітайскіх рэлігій, якая ўзнікла ў 2 ст. да н.э.’, *жэнь* (кіт. *žen* = чалавек) ‘асноўная кітайская канфуцыянская дабрачыннасць; любоў да чалавека, дабрата і справядлівасць’, *канфуцыянства* (ад кіт. *Kon-fu-tsy* = імя старажытнакітайскага філосафа, 6 ст. да н.э.) ‘сістэма маральна-філасофскіх поглядаў, заснаваная на вучэнні Канфуцыя, якая вызначае ўзаемаадносінны паміж людзьмі і патрабуе пакоры малодшых старэйшым’.

2. Гістарычна-палітычная тэрміналогія: *гаміндан* (кіт. *homindan* = нацыянальная партыя) ‘палітычная партыя ў Кітаі, заснаваная ў 1912 г. Сунь Ятсенам; вяла нацыянальна-вызваленчую барацьбу, з 1927 г. была кіруючай партыяй краіны; улада яе была звергнута ў 1949 г.’, *хунвейбіны* (кіт. *hunweibin*) ‘удзельнікі створаных у 1966 г. у час т.зв. «культурнай рэвалюцыі» ў Кітаі атрадаў з вучняў сярэдніх школ і студэнтаў, якія выкарыстоўваліся для барацьбы з праціўнікамі Мао Цзэдуна’, *тайпіны* (кіт. *tajpin*) ‘удзельнікі сялянскай антыфеадальнай вайны ў Кітаі 1850–1864 гг. супраць маньчжурскай дынастыі Цін’, *хунхуз* (кіт. *hung hu-cu* = чырвоныя бароды) ‘удзельнік грабежніцкіх банд у Кітаі пач. 20 ст.’.

3. Намінацыі са сферы творчай дзейнасці чалавека: *гохуа* (кіт. *го-хуа*) ‘традыцыйная школа кітайскага жывапісу вадзянымі фарбамі на шаўковых і каляровых скрутках’, *дацзыбао* (кіт. *daczybao* = газета вялікіх іерогліфаў) ‘насценныя рукапісныя газеты ў Кітаі, якія атрымалі распаўсюджанне ў 50–70 гг. 20 ст.’, *каалін* (кіт. *Kao-ling* = назва гары) ‘белая вогнетрывалая гліна, якая выкарыстоўваецца ў фарфора-фаянсавай, папяровай, гумавай і іншых галінах прамысловасці’, *фэн-шуй* (кіт. = паветра і вада) ‘мастацтва гарманізацыі прасторы, стварэння інтэр’ера кватэры, дома ў адпаведнасці са спецыяльнымі зонамі, якія адказваюць за душэўны спакой, здароўе і дабрабыт чалавека’.

4. Найменні відаў спорту і гульняў: *кун-фу* / *кунг-фу* (кіт. = кулачнае мастацтва) ‘від усходняга адзінаборства – кулачны і нажны бой, падобны да каратэ’, *ушу* / *у-шу* (кіт. = баявое мастацтва, воінскае майстэрства) ‘комплекс традыцыйных воінскіх мастацтваў, якія заснаваны на філасофскіх, этычных і псіхафізічных канцэпцыях удасканалвання асобы’, *цыгун* ‘кітайская лячэбна-дыхальная гімнастыка’, *макао* (кіт. *Macao* = назва горада ў Кітаі) ‘род азартнай картачнай гульні’.

5. Назвы адзінак вымярэння: *лі* (кіт. *li*) ‘1) кітайская мера даўжыні, роўная 576 м або 644,6 м; 2) кітайская адзінка вагі золата і сярэбра, роўная 37,5 мг’.

6. Назвы грашовых адзінак: *юань* (кіт. *juan* = акруглы) ‘грашовая адзінка Кітая, роўная 100 фыням’, *фынь* (кіт. *fun*) ‘дробная разменная манета Кітая, роўная 1/100 юаня’.

7. Назвы з’яў прыроды: *тайфун* (кіт. *taj fung* = вялікі вецер) ‘трапічны цыклон вялікай разбуральнай сілы’.

8. Найменні раслін: *гаалян* (кіт. *kaoliang*) ‘травяністая расліна сям. злакавых, від сорга з высокім сцяблом і шырокім лісцем; кітайскае, маньчжурскае проса’, *гінкга* (яп. *hinkho* ад кіт. *in-hinh* = сярэбрысты абрыкос) ‘дрэва сям. гінкгавых, пашыранае ва Усх. Азіі; на Беларусі вырошчваецца як дэкаратыўнае’, *жэньшэнь* (кіт. *žen-žen* = карань жыцця) ‘від панакса з доўга-чаранковым лісцем і дробнымі зеленавата-белымі кветкамі, пашыраны ва Усх. Азіі, карэнне якога высока цэнніцца як лячэбны сродак; на Беларусі вырошчваецца аматарамі’, *тунг* (кіт. *tung*) ‘лістападнае дрэва сям. малачаевых, пашыранае ў Паўд. і Паўд.-Усх. Азіі, з насення якога здабываюць алей для тэхнічных мэт’, *чай* (цюрк. *čaj*, ад кіт. *chā*) ‘1) высушаныя і асобым спосабам апрацаваныя лісты вечназялёнага чайнага дрэва, на якіх настойваюць духмяны напітак; 2) гарачы напітак, настоены на лісці гэтай расліны; 3) працэс піцця такога напітку’, *чуміза* (кіт. *cumiza*) ‘злакавая расліна, якая вырошчваецца ў Азіі і Афрыцы як зерневая і кармавая культура’.

9. Назвы пабудоў: *фа’нза* 1 (кіт. *fan-czi*) ‘сялянская хата на каркасе з драўляных слупоў у Кітаі, Карэі’.

10. Назвы тканін: *нанка* (ад кіт. *Nankin* = назва горада ў Кітаі) ‘грубая баваўняная тканіна, найчасцей жоўтага колеру’, *фанза* (кіт. *fan-czi*) ‘кітайская шаўковая тканіна, падобная да тафты’, *часуча* (кіт. *še-su-ča*) ‘шчыльная шаўковая тканіна палатнянага перапляцення’.

Паводле нашых даных, найбольш багатае лексічнае нападўненне характарызуе такія лексіка-семантычныя групы кітаізмаў, як найменні раслін (20 %), тэрміны філасофіі, гістарычна-палітычныя тэрміны, намінацыі са сферы творчай дзейнасці чалавека, найменні відаў спорту і гульні (па 13,3 %).

Адна з задач, якія ставіліся ў нашым даследаванні, – прасачыць ступень актыўнасці слоў кітайскага паходжання ў сучасным беларускім маўленні. Для гэтага мы звярнуліся да матэрыялаў Нацыянальнага корпуса беларускай мовы. Беларускі N-корпус – першая спроба стварэння публічнага агульнага корпуса беларускай мовы. Гэта збор тэкстаў (словаўжыванняў) беларускай мастацкай літаратуры і публіцыстыкі з граматычнай разметкай і пашпартызаванай агульным аб’ёмам больш за 185 тысяч тэкстаў і 80 млн словаўжыванняў [4], паводле якіх у маўленні беларусаў актыўна выкарыстоўваюцца даўнія запазычаныя (*чай, жэньшэнь, тайфун, юань*): *За столікам сядзеў мужчына з сівымі, калматымі, нерасчасанымі валасамі, хлёбаў з шклянкі густы чай* (В. Адамчык. Чужая бацькаўшчына); *Чай заварваюць на мінеральнай вадзе* (С. Алексіевіч. Чарнобыльская малітва); *Вакол джунглі з калючай сваячкі жэньшэня – дрэвападобнай араліі* (У. Караткевіч. Чазенія); *Настойка жэньшэню прымяняецца і пры паніжаным, і пры павышаным ціску, паколькі нармалізуе яго («Звязда»); У XIII стагоддзі кіраўнік Мангольскай імперыі хан Хубілай збіраўся захапіць Японію, але два тайфуны перашкодзілі яго планам ажыццявіцца («Звязда»); Пры знаёмстве не здзівілася, калі убачыла зусім не жар-птушку, а худую бясколерную воблу, якую ссушылі сямейныя тайфуны са штодзённай рэўнасцю і непакоем* (С. Бязлепкіна. Шазюбль, або проста гульня); *Аляксандр Лукашэнка: расійскі рубель можа стаць рэзервовай валютай нараўне з доларам, еўра і юанем* (БелаПАН); *Мы маем намер больш шырока выкарыстоўваць нацыянальныя валюты: у гандлі з Еўрасаюзам – еўра, з Расіяй – расійскія рублі, з Кітаем – юані* (БелаПАН).

У корпусным дыскурсе знайшлі адлюстраванне яшчэ некалькі найменняў – *ушу, канфуцыянства, хунхуз і гаалян*, аднак колькасць іх словаўжыванняў значна меншая (табл. 2): *Каля Палаца спорту арганізаваны... рэспубліканскі фестываль баявых майстэрстваў (таэквандо, каратэ-до, айкідо, кікбоксінг, ушу)...* (БелаПАН); *Тысячагоддзі кітайцы знаходзіліся пад уплывам канфуцыянства, якое прапаведавала прагматызм, пакланенне імператару (вецер дзьме – трава гнецца), падпарадкаванне старэйшаму ў сям’і...* («Звязда»); *Там старая сцежка хунхузаў* (У. Караткевіч. Чазенія); *Сусветную вядомасць праявіў прынеслі дзве яго навэлы, якія леглі ў аснову фільма «Чырвоны гаалян» («Звязда»).*

Частотнасць кітаізмаў у Беларускаім N-корпусе

№ п/п	Словы кітайскага паходжання	Колькасць словаўжыванняў
1	<i>Чай</i>	больш за 100
2	<i>Юань</i>	больш за 100
3	<i>Жэньшэнь</i>	60
4	<i>Тайфун</i>	42
5	<i>Ушу</i>	6
6	<i>Канфуцьянства</i>	6
7	<i>Хунхуз</i>	2
8	<i>Гаалян</i>	1

Прыклады ўжывання іншых лексем кітайскага паходжання ў Нацыянальным корпусе беларускай мовы не адзначаны, аднак гэта сведчыць, хутчэй за ўсё, пра непаўнату ахопу моўнага матэрыялу ў пакуль што «маладым» корпусе, паколькі ў некаторых лексікаграфічных крыніцах для такіх кітаізмаў прыводзіцца ілюстрацыйны матэрыял, нават не адзінкавы, напрыклад, з сучаснага беларускага друку: *Але выпадковая сустрэча на вуліцы з майстрам кун-фу наводзіць кульгавага футбаліста на выдатную думку* (Чырвоная змена, 25.04.2003); *Усе без выключэння астралагі і спецыялісты па фэн-шуй сцвярджаюць, што год спрыяльны для таго, каб нарадзіць дзіця і завесці сур'ёзныя адносіны* (Звязда, 04.02.2006); *Я сустракаюся з адным чалавекам, які займаецца сістэмай цыгун – спробамі знайсці энергетыку ўсярэдзіне сябе самога* (Новы час, 18.02.2008).

Нягледзячы на нейкую фрагментарнасць прадстаўленых корпуснымі тэкстамі даных, прывядзём вынікі нашага аналізу сфер функцыянавання кітаізмаў у моўнай прасторы Беларусі: лексемы *чай*, *жэньшэнь*, *тайфун* характарызуе найбольш шырокая дыстрыбуцыя, што з'яўляецца чаканым (у выніку даўнасці самога факта запазычання): яны адзначаны ў беларускім радыёдыскурсе, друкаваных СМІ, а таксама ў мастацкай літаратуры; лексічныя адзінкі *канфуцьянства*, *юань*, *ушу* зафіксаваны ў беларускіх друкаваных СМІ і радыёдыкурсе; лексема *гаалян* выяўлена выключна ў тэкстах друкаваных СМІ, а *хунхузы* – у мове мастацкай літаратуры.

Прынцыповая кансерватыўнасць лексікаграфіі (што з'яўляецца абсалютна чаканым для дадзенага раздзела лінгвістычнай навукі), адставанне кадыфікацыі ад працэсаў рэальнай моватворчасці ў рамках моўнага кода, які нас цікавіць, заканамерныя. Намі знойдзены ў тых ці іншых лексікаграфічных крыніцах лексемы *тайпін*, *хунхуз*, *хунвейбін*, якія сёння з'яўляюцца хутчэй фактамі гісторыі лексічнай сістэмы беларускай мовы, чым сучаснага яе стану. У той жа час выклікае неўразуменне поўная адсутнасць ва ўсіх

выкарыстаных намі ў мэтах аналізу лексікаграфічных крыніцах лексем *інь*, *ян*, якія дастаткова шырока ўжываюцца і ўваходзяць у моўную кампетэнцыю большасці носьбітаў беларускай мовы.

Нечаканай, на нашу думку, з’яўляецца агульная колькасць зафіксаваных у лексікаграфічных крыніцах кітаізмаў (30 адзінак). (У мэтах супастаўлення прывядзём вызначаную намі колькасць япанізмаў у сучаснай беларускай мове – 53 кадыфікаваныя адзінкі.) Аднак, на наш погляд, у бліжэйшай будучыні выяўлены ў ходзе аналізу колькасны састаў кітаізмаў зменіцца. Беларуска-кітайскае ўзаемадзеянне апошніх гадоў у сферы культуры, палітыкі і эканомікі прагназавана прывядзе да новага патоку лексічных запазычанняў з кітайскай мовы, і мы можам нават зрабіць здагадку, якія іменна камунікатыўныя сферы стануць крыніцамі папаўнення слоўнікавага саставу беларускай мовы як мовы-рэцыпіента (гастраномія, вольны час, мастацтва, высокія тэхналогіі). Ужо сёння яны актыўна ўспрымаюць і выкарыстоўваюць не зафіксаваныя раней у камунікатыўнай прасторы беларускай мовы лексічныя адзінкі: *ніхао* (добры дзень), *гунбао* (страва з курыцы), *кунг пао* (страва з кураняці), *ван тан* (кітайскія пельмені), *дан-дан* (вострая локшына), *Xiaomi* (брэнд), *Meizu* (брэнд), *Huawei* (брэнд), *MIUI* (прашыўка) і інш. (графічнае афармленне такіх знакаў у цяперашні час варыятыўнае).

ЛІТАРАТУРА

1. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: у 5 т. – Мінск : Беларус. сав. энцыкл., 1977–1984.
2. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : БелЭн, 1999.
3. Уласевіч, В. І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск : ТетраСистемс, 2009. – 448 с.
4. Беларускі N-корпус [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://bnkorpus.info>. – Дата доступу: 29.09.2016.

В. А. Арцёмава (Мінск)

ДЭЙКТЫЧНЫЯ ДЗЕЯСЛОВЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ: ПАРАЎНАЛЬНА-СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ АСПЕКТ

Дэйктычнасць як фундаментальная катэгорыя выяўляе непасрэдную глыбінную сувязь з чалавекам, яго псіхалагічнымі характарыстыкамі, маўленчай кампетэнцыяй, фонавымі ведамі. Дэйксісам называюць функцыю суаднясення выказвання з каардынатамі камунікатыўнага акта: яго ўдзельнікамі (персанальны дэйксіс), часавымі (тэмпаральны дэйксіс) і прасторавымі (прасторавы дэйксіс) параметрамі сітуацыі зносін.